

ЗАСТОСУВАННЯ ШТАНДОРТНОЇ ТЕОРІЇ ЙОГАННА ТЮНЕНА ДЛЯ ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНОГО АНАЛІЗУ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТАНОВЛЕННЯ ЛЬВІВСЬКОЇ ПРИМІСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕКРЕАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ

Досліджено продуктивність застосування основних положень штандортної теорії “кілець розміщення” Йоганна Тюнена для аналізу історико-географічних особливостей становлення локальної приміської територіальної рекреаційної системи. Штандортну модель покладено в основу вивчення історико-географічних чинників формування довкола м. Львова приміської територіальної рекреаційної системи у другій половині XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: штандортна теорія, історико-географічний аналіз, територіальна рекреаційна система.

Исследовано производительность применения основных положений штандортной теории “колец размещения” Иоганна Тюнена для анализа историко-географических особенностей становления локальной пригородной территориальной рекреационной системы. Штандортная модель положена в основу изучения историко-географических факторов формирования вокруг

Львова пригородной территориальной рекреационной системы во второй половине XIX – начале XX вв.

Ключевые слова: штандортная теория, историко-географический анализ, территориальная рекреационная система.

Investigated the performance of basic provisions shtandort theory placement of rings Johann Tyunen for the analysis of historical-geographical peculiarities of the local suburban territorial recreation system. Shtandort model as the basis for the study of historical-geographical factors forming around the suburbs of the city Lviv territorial recreation system in the second half of the XIX – early XX century.

Key words: Theory of Shtandort, historical-geographical analysis, territorial recreation system.

Актуальність теми. Документально історію становлення в околі м. Львова приміської територіальної рекреаційної системи слід розпочинати з 1576 року – дати першого наукового опису найдавнішого українського бальнеологічного курорту Шкло¹⁹ поблизу Львова. Однак, вести мову про складання цілісної Львівської приміської ТРС коректніше з другої половини XIX ст., коли відбулися процеси формування її каркасно-геопросторової структури та функціональної спеціалізації. У тому ж таки XIX ст. у працях видатного німецького ученого Йоганна Тюнена та його послідовників сформувалася штандортна теорія – перше логістично-математично-наукове підґрунтя для моделювання оптимальної геопросторової організації життєдіяльності соціуму у навколишньому середовищі. Дослідницький потенціал використання теорії і методології штандорту ще далекий від вичерпання; методичний інструментарій штандорту досі ефективно використовується у сучасних регіонально-економічних, геополітичних та географічних дослідженнях. З огляду на це, актуальним питанням, на нашу думку, є оцінка перспективності використання інструментарію теорії штандорту у рекреаційній географії, зокрема, як у перспективно-, так і в ретроспективно-географічному моделюванні структурно-геопросторової еволюції ТРС.

Останні дослідження з проблематики. Класиками штандортних теорій є німецькі учені Йоганн Тюнен, Вільгельм Лаунхардт, Альфред Вебер, Вільгельм Кристаллер, Аугуст Льош; у теоретико-методологічний арсенал вітчизняної економічної та соціальної географії ці теорії уведено видатними російськими й українськими географами XIX – першої половини XX ст. [див. 2, 7]. Серед сучасних українських учених, останні дослідження яких розвивають теорію геопросторової організації рекреаційної сфери, у першу чергу слід назвати О. О. Бейдика, О. О. Любіцеву, П. О. Масляка, І. В. Смаля, Н. М. Сажневу, І. М. Яковенко, С. П. Кузика, В. І. Стафійчука, М. Й. Рутинського та ін. [див. 1, 5, 6 і

¹⁹ Першою писемною згадкою про цілюще сірководневе джерело “Вонячка” поблизу с. Шкло є грамота про передачу Яворівських земель польським королем Казимиром IV в оренду галицькому боярину Петрові Шаматувському, датована 1456 р.

ін.]. Водночас, актуальними і сьогодні є питання подальшого вдосконалення теоретико-методологічної бази та методичного інструментарію досліджень внутрішньої структурно-геопросторової організації рекреаційної сфери. Сучасні ринкові закономірності постсоціалістичної трансформації історично сформованих вітчизняних ТРС різного таксономічного рангу вимагають подальших досліджень та критичного переосмислення класичних ринкових теорій раціональної територіальної організації господарства, і зокрема, рекреаційного господарства.

Мета статті – дослідити продуктивність застосування основних положень штандорної теорії “кілець розміщення” Йоганна Тюнена для аналізу історико-географічних особливостей становлення локальної приміської територіальної рекреаційної системи.

Виклад основного матеріалу. В основу перших наукових критеріїв обґрунтування геопросторової організації явищ природно-суспільної взаємодії покладені теорії *географічного детермінізму* (провідну роль у розвитку суспільства відіграють географічне положення і природні ресурси (Шарль Луї де Монтеск'є, Елізе Реклю) та *штандорту* (з нім. *standort* – сприятливе місцезнаходження). Штандортна теорія розміщення сформувався у ХІХ ст. завдяки працям Й. Г. фон Тюнена, В. Лаунхардта, А. Вебера.

Фундатором штандорної теорії є Йоганн Генріх фон Тюнен (1783–1850). У своїй роботі “Ізольована держава в її відношенні до сільського господарства і національної економіки” (Гамбург, 1826) він уперше обґрунтував наявність об'єктивних закономірностей розміщення товарного виробництва, зокрема, сільськогосподарського виробництва.

Й. Тюнен уперше використав метод абстрагування від реальної дійсності (геопросторове моделювання). Застосовуючи цей метод, Й. Тюнен змодельовував гіпотетичну ізольовану територію, що складається з одного міста, розташованого в центрі великої, абсолютно однорідної у всіх напрямках рівнини, що дає змогу виявити вплив чинника відстані на вигідність ведення сільського господарства і транспортування продукції галузі. Такий підхід є найбільш продуктивним і при моделюванні приміської територіальної рекреаційної системи на ранніх стадіях її формування, коли саме відстань і транспортна доступність виступають лімітуючими чинниками освоєння мешканцями міста того чи іншого рекреаційного ресурсу.

В окреслених Й. Тюненом ідеальних умовах навколо центрального міста утворюються концентричні пояси різного діаметра (так звані кільця Тюнена). У кожному з них панує своя система господарювання і виробляється чітко передбачений набір продуктів, які реалізуються споживачам міста. Оскільки всі інші умови однакові, саме відстань від центру споживання і зумовлені нею транспортні витрати впливають на спеціалізацію та рівень інтенсивності господарювання у кожному з поясів.

Не викликає заперечень, що в умовах обмежених фінансових можливостей й ліміту вільного часу саме відстань від центру споживання і

зумовлені нею транспортні витрати є головною детермінантою геопросторового розподілу масових потоків утилітарної і уїк-ендової рекреації в межах приміської ТРС. Отже, можливості використання моделі кільцевої розміщення Й. Тюнена набагато ширші й аж ніяк не обмежуються оптимізацією зон розміщення різних видів сільськогосподарської діяльності. Використання цієї моделі у рекреаційно-географічних дослідженнях особливостей становлення приміських ТРС дає науковий результат, максимально наближений до реальних умов.

За моделлю Й. Тюнена, оптимальною схемою розміщення сільськогосподарського виробництва є система таких концентричних поясів навколо міста:

1 – інтенсивного приміського господарства, де виробляється нетранспортабельна продукція. За аналогією, ми схильні виділяти пояс інтенсивної стаціонарної рекреації, тобто кільце з готельних, відпочинкових і оздоровчих закладів по периферії міста з максимальною щільністю уздовж транспортних артерій в'їзду/виїзду з міста на периферію;

2 – лісового господарства. Цей пояс має чітку аналогію з лісопарковим поясом великого міста, який виконує рекреаційну функцію і приймає найбільш масові потоки м'ягкої одностайної рекреації городян (піки її, закономірно, припадають на вихідні і святкові дні);

3-6 – рослинництва й тваринництва (від інтенсивного до екстенсивного). За аналогією, ми схильні виділяти пояс, в межах якого розвиваються локальні санаторно-курортні комплекси, малі курортні поселення й осередки краєзнавчого туризму;

7 – натурального господарства (полювання, рибальство та архаїчні форми екстенсивного господарства). За аналогією, ми схильні виділяти пояс сільського зеленого туризму по периферії приміської ТРС.

Дослідження Й. Тюнена, зокрема сама ідея поясності розміщення, дали великий поштовх серії подальших студій над розвитком теорії штандорту. Так, німецький учений Вільгельм Лаунхардт (1832–1918), слідом за Й. Тюненом, також вважав транспортний чинник вирішальним для розміщення промислових підприємств. У працях “Визначення раціонального штандорту промислового підприємства” (1882) і “Теорія мережевого планування” (1888) учений тригонометрично обґрунтував методи знаходження пункту оптимального розміщення окремого промислового підприємства відносно джерел сировини й ринків збуту продукції. Це т. зв. метод вагового трикутника. Його вербальна суть зводиться до теореми: вірний вибір місця розташування промислового підприємства детермінований необхідністю мінімізувати транспортні витрати на постачання сировини для виробництва та готових виробів до споживача. Такий транспортно-логістичний підхід вважаємо продуктивним при моделюванні місцерозташування у ТРС підприємств, які виробляють для готельно-відпочинкових і санаторно-курортних закладів окремі засоби

виробництва (наприклад, лікувальні грязі чи фітосировину) та натуральну продовольчу продукцію.

Німецького економіста Альфреда Вебера (1868–1958) сучасна наука називає фундатором багатofакторної теорії розміщення промисловості, яка ґрунтується на методах кількісного аналізу (математичного моделювання) [2]. Теорія А. Вебера викладена в роботі “Про штандорт промисловості. Т. 1. Чиста теорія штандорта” (“Über den Standort der Industrie. Bd. 1: Reine Theorie des Standorts” (1909).

Як і в його попередників, геопросторова модель А. Вебера представляє собою гіпотетичну ізольовану, тобто замкнуту у господарському відношенні територію, в межах якої наявні енергетичні й інші ресурси, робоча сила, розгалужена мережа транспорту. В такій моделі найдоцільнішим місцем розміщення нового промислового підприємства А. Вебер вважав те місце, де підприємство працювало б із найменшими витратами з урахуванням сили впливу трьох орієнтаційних чинників: транспорту, дешевої робочої сили й концентрації виробництва. Вага (сила впливу) останнього чинника, синергетично взаємодіючи із транспортною доступністю, дедалі частіше є визначальною у сучасній територіальній організації рекреаційної діяльності і зумовлює процеси територіальної концентрації рекреаційного сервісу та курортної урбанізації (див. [3, 4]).

Засадничі принципи штандортних теорій розміщення продовжують з успіхом використовуватися і в наші дні, скажімо, у рекреаційно-географічних (моделювання ТРС) чи природоохоронно-географічних дослідженнях (функціональне зонування біосферних заповідників).

У даному дослідженні ми взяли за основу положення штандортної теорії “кілець розміщення” Йоганна Тюнена для аналізу історико-географічних особливостей становлення Львівської приміської територіальної рекреаційної системи.

Початок ХХ ст. за ринковою орієнтацією індустрії оздоровлення має певні аналогії із початком ХХІ ст. Дедалі зростаючий попит породжував пропозицію – мала місце тенденція “приходу” курортних технологій у великі міста. У наші дні свідченням цієї тенденції є поява у містах низки SPA-центрів, де використовують курортні технології на базі поєднання фізіо- та гідротерапії. Аналогічна ситуація мала місце у м. Львові на межі ХІХ – ХХ ст., коли поряд з міськими клініками й госпіталями у садово-парковій зоні по периферії історичного центру відкрилися якісно нові заклади курортного типу – лікувальні пансіонати, санаторії та водооздоровчі заклади, в основі функціонування яких лежало ефективне поєднання фізіо- та гідротерапії.

Найвідоміший тогочасний “Путівник курортами та кліматооздоровчими місцевостями Галичини” д-рів С. Левицького, М. Орловича, Т. Працила так описував санаторно-курортний потенціал м. Львова:

“Львів має цілу низку санаторіїв, будинків здоров’я, приватних лікувальних закладів... Санаторій д-ра К. Солецького розташований біля вул.

Личаківської, оточений просто-рим садом... Оздоровча інфраструктура передусім складається із взірцевої дієтичної кухні... оснащення для ванн звичайних, мінеральних, газових, спектральних, гальванічних,.. інгаля-торію... Заклад цілком певно заслуговує на увагу найвищих верств суспільства” [10, s.106].

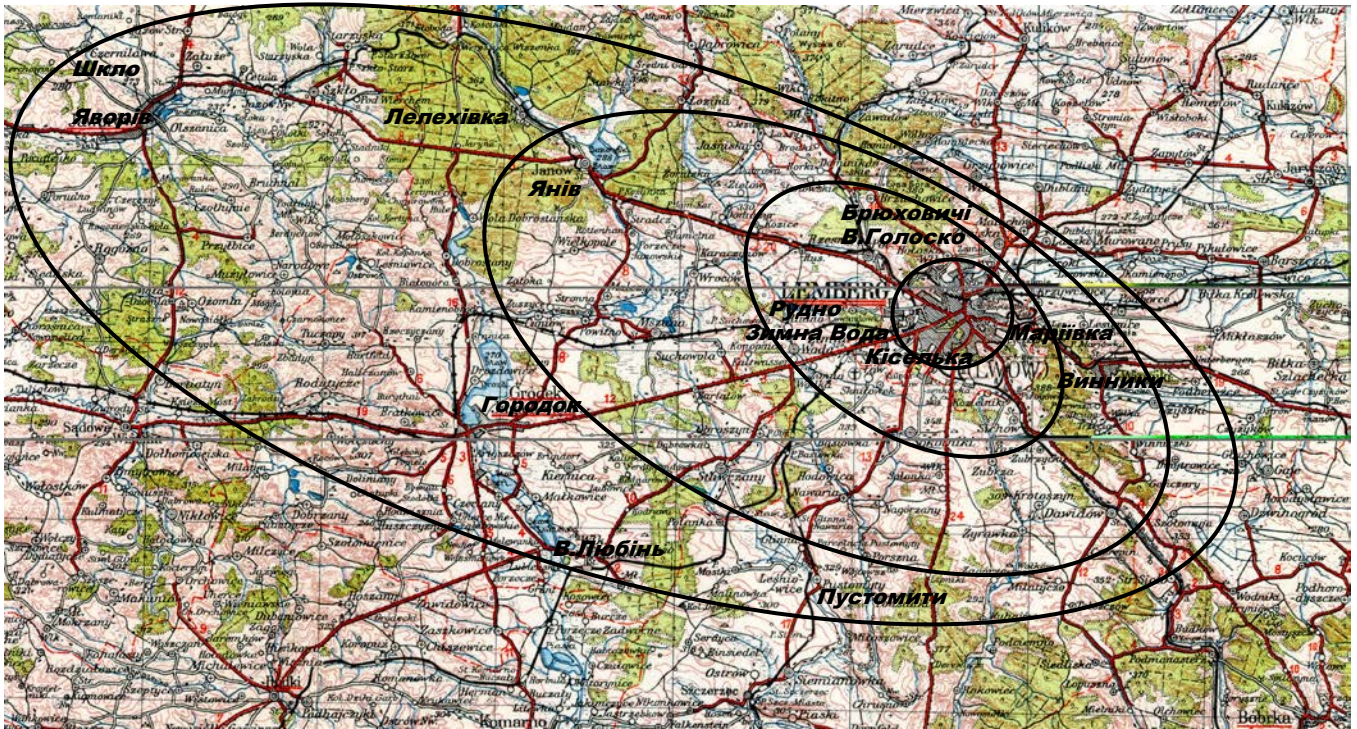

Рис. 1. Картосхема внутрішньої структурно-геопросторової організації Львівської приміської ТРС наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. згідно з теорією штандорту²⁰.

“Заклад оздоровчих купалень д-ра В. Сербенського (вул. Скрижинського, 10 – бічна Личаківської) функціонує впродовж цілого року згідно з найновішими вимогами медичної науки і бальнеотехніки та дає змогу особам, які не можуть виїхати на курорт, лікуватися в купальнях у Львові. Заклад має оснащення для купалень мінеральних (усіх різновидів), газових, радонових, трав’яних, грязевих, саун з гарячим повітрям (апарати Вієг–Ролано), а також перший у регіоні радоновий еманаторіум... Вишколений персонал прислуги і сталий лікарський контроль доповнюють риси організації закладу – першого такого типу в нашому краї” [10, s.108].

“Водолікувальний заклад²¹ і санаторій д-ра Адама Маєвського у Львові біля Стрийського парку. Лікування водою, масажем, електрикою,

²⁰ вісь максимальної витягнутості в ідеалі концентричної штандортної моделі співпадає з королівським трактом – історичним шляхом із міста Львова до найдавнішого й найпопулярнішого у ХVІІ – ХVІІІ століттях курорту України – водолічниці Шкло.

²¹ Водолікувальний заклад початку ХХ століття за ефективністю поєднання фізіо- та гідротерапії та за суспільно-рекреаційним статусом слід порівнювати до елітного SPA-цент рупочатку ХХІ століття.

електромасажем, ультрафіолетові купелі” [10, s. 89]. Також у Львові функціонували санаторій д-ра Євгенія Вайгля під керівництвом К. Солецького (вул. Оттона Гаушера, 11), санаторій для нервово хворих д-ра Я. Святковського (вул. Дверницького, 52), водолікувальний заклад д-ра Є. Ковальського (вул. Академічна, 10), пансіонат “Анюта” (вул. Романовича, 11), пансіонат “Полонія” (вул. Баторія, 34), заклад здоров’я д-ра К. Виржиковського (вул. Баторія, 38).

Бальнеотерапевтичний потенціал названої групи елітарних львівських водооздоровчих закладів не поступався кращим курортам Західної Європи. У Львові забезпечений рекреант міг дозволити собі “купелі ароматерапевтичні, грязеві, газові (кисневі і вуглекислі), з дубильними речовинами, гірчичні, хвойні, йодовані, лужні, пінолові, радонові, сірчані, мінеральні і морські, солянково-сірчані, трав’яні, залізисті (а la Франценсбад (суч. Францішкові Лазне у Чехії – М. Р.) та інші... Парні і купальні з гарячим повітрям. Лікування ультрафіолетом...” [10, s. 328].

Найбільшим же курортним комплексом на тогочасній окраїні м. Львова був санаторій “Кіселька”, організований у 1884 р. за взірцем оздоровчого комплексу Баден під Віднем. Про інфраструктурну організацію цього санаторно-курортного комплексу можемо судити з таких описів:

“Водолікувальний заклад Кіселька... знаходиться під Львовом зразу біля східного підніжжя Замкової гори... Від міста віддалений неповних 2 км. і сполучений з ним трамвайною лінією... Інфраструктура: споруди закладу, всі новозбудовані, розташовані серед кільканадцятиморгового парку, зачиненого для широкої публіки” [9, s. 330].

“Санаторій дієто- і фізіогідротерапевтичний Кіселька... відкритий упродовж цілого року... Має дуже розлогий парк, декілька мурованих двоповерхових вілл, ставок серед парку з човнами і досконале оздоровче оснащення... Заклад має читальню, бібліотеку, фортепіано, в парку плац для командних ігор, кегельбан... [10, s. 108].

“Лікування полягає передусім у застосуванні гідротерапевтичних методик. З інших засобів використовують штучні мінеральні і хвойні ванни, а також ванни і обгортання грязями (фанго), електротерапія і масаж” [9, s. 330]. “Оздоровчі засоби: купелі гальванічні, світлові (інфрачервоне й ультрафіолетове випромінювання – М. Р.) і чотирикамерні, купелі вуглекислі і з вугільною кислотою, купелі мінеральні, сонячні, повітряні, гідротерапія. Лікувальна гімнастика, апарати Зандера, масаж, електризація, інгаляції з живицею і вуглекислим газом” [10, s. 108]. “Водолікувальні лазенки мають два відділення, одне для чоловіків, інше для жінок, оснащені усім необхідним для гідротерапевтичних процедур... У тій самій будівлі є й окремо розташовані кабінети з відповідними ваннами для прийому мінеральних і грязевих купелей...” [9, s. 330].

Історія приміського курорту “Кіселька” сягає XVIII ст., коли Кароль Кіселька збудував над ставом броварню. Побічним продуктом варіння пива стала велика кількість гарячої води. На базі цього цінного ресурсу було

облаштовано недорогі термальні купальні для народу. Комплекс із гарячих лікувальних ванн, літніх купань у чистій ставковій воді та фітооздоровчих теренкурів у “саду Здоров’я” приніс “Кісельці” всегромадське визнання; оздоровлятися з’їжджалися сюди наприкінці XVIII ст. не лише львів’яни, а й мешканці ряду інших містечок і помість Львівщини. Опікувався курортом фундатор і перший директор Львівської станції швидкої допомоги д-р Едвард Стройновський (зять К. Кісельки). 1884 року курорт було реорганізовано згідно з найновітнішими досягненнями австрійської бальнеотехніки у престижний санаторно-водолікувальний комплекс закритого типу (*a la* Баден під Віднем). Посаду головного лікаря “Кісельки” у 1900–1917 рр. обіймали найавторитетніші львівські терапевти-курортологи д-ри Едвард Ковальський та Іван Війтковський.

На початку XX ст. у м. Львові (на вул. Романовича, 9) функціонувало Інформаційне бюро Крайового союзу курортів, де можна було отримати вичерпну медичну консультацію щодо вибору того чи іншого львівського&галицького курорту, придбати мінеральні води і солі для домашнього вжитку, а також – забронювати й придбати курсівку, трансфер і комплекс супутніх послуг на будь-який західноукраїнський курорт.

Друге кільце штандортної теорії структурно-геопросторової організації приміської ТРС – це т. зв. пояс інтенсивної стаціонарної рекреації на периферії міста. Для Львівської приміської ТРС останньої третини XIX ст. характерною ознакою формування цього поясу стала поява “малих” бальнеологічних курортів-сателітів на зручних під’їздах до міста. Курортного статусу набули в цей період такі суміжні поселення як Велике Голоско, Рудно, Зимна Вода та ін. Найвідомішим курортом-сателітом Львова цієї доби стала Маріївка.

Рис. 2. Клімато- і гідротерапевтичний курорт Маріївка наприкінці XIX ст. [9].

Влітку 1891 року львівський підприємець Еміль Браєр збудував у мальовничій лісистій долині річки Маруньки обіч шляху зі Львова до Винник кліматично-гідротерапевтичний заклад “Маріївка”. Курорт розмістився на узгір’ї серед великого парку, що переходив у розлогі приміські ліси. Наприкінці ХІХ ст. Еміль Браєр збанкрутував, його майно продавалося з аукціону, а курортний заклад придбав відомий львівський інженер Карл Ріхтманн. Після модернізації за останнім словом тогочасної бальнеотехніки оновлений курорт знову відкрився 1901 року (див. рис. 2). Про інфраструктурну організацію цього санаторно-курортного комплексу можемо судити з таких описів:

“У тій місцині, на 6 км. віддаленій від Львова, 1891 року відкрився водолікувальний заклад з пансіонатом. Пансіонат місткістю 100 осіб розміщений в п’яти мурованих будівлях. Будівлі з усіма вигодами, а понад те ще зі смаком облаштовані” [9, s. 367].

“Зі Львова до закладу можна доїхати фіакром; за попереднім замовленням... заклад висилає на залізничний вокзал чи на обумовлене місце криту або відкриту бричку. Завершення прокладання колії зі Львова до Підгайців з пристанком в Маріївці значно спростить доїзд з поза Львова і з самого міста.

Заклад розташовано в кількох будинках. Головний корпус має два зали для гідротерапії, електричних купелей, газових купелей, ординаторський кабінет з електрофізіотерапевтичним оснащенням, гімнастичний зал... кімнату для більярду, спільний салон і читальню, їдальню, кухню... а також кільканадцять номерів. Інші два будинки, т. зв. вілла і швейцарка, є виключно спальними корпусами і мають доволі просторі салони та дещо менші і скромніше облаштовані покої; більшість з них сполучена з відкритими або закритими верандами, оберненими до сонця.

В межах парку є два кегельбана, тенісний корт, а на невеликому ставку човни. Заклад оперізують довкола розлогі ліси... В межах прилеглого до закладу лісу розташовані галя-вини для прийому сонячних і повітряних ванн – окремо для пань і панів” [13, s. 123–125].

“Санаторій і водолікувальний заклад... має лікувальне оснащення, зокрема: зал гідротерапії, ванни електричні двокамерні, апарати для купелей і гарячого повітря, парові і штучні газові купальні, кабінети для обгортання грязями-фанго...” [10, s. 113]. “Організація гідротерапевтичних лазенок, як з погляду вимог суто лікарських, так і належного комфорту, цілком достатня. Окремі приміщення в лазенках займають кабінети для прийому електричних (гальванічних) купелей за системою Гартнера та купелей зі штучними мінеральними водами... З 1897 року запроваджено курс оздоровчої дієти, як одного з лікувальних чинників... Заклад відкритий упродовж цілого року” [9, s. 367].

Для роботи в санаторії було залучено вишколену обслугу, висококваліфікованого кухаря-дієтолога, збудовано зимовий сад, теплицю, що дозволяло протягом цілого року мати свіжу городину. На посаду головного

лікаря “Маріївки” її власник запросив відомого в Австро-Угорській імперії бальнеотерапевта д-ра Йосипа Закревського, який мав чималий ординаторський стаж роботи в санаторіях Інсбрука, Монако і Бадена під Віднем. Незабаром доктор Й. Закревський став співвласником К. Ріхтманна, а через кілька років – повним власником курорту. Курорт “Маріївка” функціонував до Першої світової війни, 1914 року його сплюндрували під час постою німецькі солдати.

На північній околиці курортом-сателітом Львова з 1910 року стало с. Велике Голоско. Найвідоміший тогочасний “Путівник курортами та кліматооздоровчими місцевостями Галичини” д-рів С. Левицького, М. Орловича, Т. Прашила так характеризував цей курорт: “Велике Голоско – літнисько, санаторій для лікування легеневих захворювань. Село у Львівському повіті за 5 км доброї дороги від Львова... Розташоване серед розлогих довколишніх лісів, повітря освіжаюче, чисте... Громадський санаторій для легенево хворих відкритий і утримується Товариством боротьби з туберкульозом... Санаторій на разі складається з одного зимового павільйону на 18 ліжок і двох літніх приміщень на 26 ліжок. (Упродовж 1912 року має відкритися другий зимовий павільйон). Приймає хворих з початковою стадією туберкульозу, влітку переважно безплатно, взимку – за скромну оплату...” [10, s. 49].

Оздоровчим осердям курорту у довоєнні часи була простора двоярусна дерев’яна “лежальня” для прийому кліматотерапевтичних сонячних і аерофітованн. Опікувався хворими відомий львівський медик і меценат проф. Йосип Вічковський.

У 30-і рр. ХХ ст. курорт називався “Оздоровниця Львівського Товариства боротьби з туберкульозом”; її нічліжний фонд складався вже з п’яти павільйонів. В окремому будинку містилися кухні, комори, канцелярія, лабораторія, кімната для досліджень, їдальня та бібліотека. Влітку на стаціонарне лікування приймалися 152 хворих, взимку – 96. Перебування у спальній кімнаті на 3 особи коштувало 11 злотих, в окремій кімнаті – від 16,5 зл. до 20 зл. за добу. Туберкульозний санаторій в Голоску функціонував до окупації Львова союзними частинами німецьких і радянських військ у 1939 році.

На західній околиці у курорти-сателіти Львова наприкінці ХІХ ст. перетворилися суміжні села Рудно і Зимна Вода.

Авторитетний польський учений-бальнеолог проф. Михайло Зеленецький характери-зував курорт Рудно як “перший у краї лісо-, клімато-, молоко- й кефіротерапевтичний заклад, організований Лойовським і Дуткевичем в Рудні під Львовом, відкритий 1.06.1884” [16, s. 167]. А проф. Людомил Корчинський зазначав: “Сільце Рудно обіч станції залізниці Кароля Людвіка “Зимна Вода–Рудно” є для мешканців Львова... місцем літнього відпочинку. Ще 1884 року постало там у сосновому борі декілька будинків і вілл, у більшості приватних, які винаймаються літньої пори. З плином часу

з'являлося щораз більше помешкань, і та місцевість поволі трансформувалася у справжню відпочинкову колонію львівських літників” [9, s. 403].

Із розширенням меж м. Львова курорт Рудно еволюціонував від фіто- і йогурто-терапевтичного закладу останньої третини ХІХ ст. у популярний відпочинково-дачний осередок передмістя. Аналогічний процес був притаманний і суміжному с. Зимна Вода.

У путівнику польськими курортами, укладеному галицькими докторами Зеноном Пельчаром і Йосипом Занетовським, зазначається: “Зимна Вода – приміський курорт на околиці Львова... Кліматотерапевтичний заклад з рестораном обслуговує за літо кілька сотень літників” [12, s. 76]. А в путівнику, укладеному докторами С. Левицьким, М. Орловичем, Т. Працилом, інформується про те, що “...певна кількість літників... з'їжджається сюди на час канікул і бавиться упродовж кількох тижнів, насолоджуючись чистим повітрям, річковими купаннями і сусідством лісів” [10, s. 270].

Третє кільце штандортної теорії структурно-геопросторової організації приміської ТРС – це т. зв. лісопарково-рекреаційний пояс навколо великого міста. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. цей пояс на околиці м. Львова перетворився на ареал найбільш масової (“всім народом”) маятникової рекреації. (Слід наголосити, що тогочасна міська громада, на відміну від сучасних міщан, була набагато відкритішою для товариського спілкування і проведення дозвілля на свіжому повітрі в осередках прогулянково-відпочинкових “тусовок”).

Границі цього кільця Львівської приміської ТРС, слідом за М. Орловичем, доцільно окреслювати межею 1-годинної доступності потягами з львівських вокзалів. “У неділі і свята улюблені прогулянкові місця потягами для літників – Брюховичі і Янів” [11, s. 79].

Наймасовішим центром курортного й уїк-ендово-відпочинкового дозвілля львів'ян в кінці ХІХ – першій половині ХХ ст. було с. Брюховичі. Заможніші городяни добиралися сюди із шиком комфортними потягами лінії “Львів–Сокаль”, проте більшість львів'ян долала 9-кілометрову відстань до літницька маршрутними фіакрами (вартість проїзду 10 кор.).

За М. Орловичем, курорт “Брюховичі... налічує 100 вілл – до винайму близько 300 покоїв. Населення 2000 постійне, до 5000 приїжджих. У неділі і свята влітку прибувають сюди прогулянковими потягами натовпи львів'ян... Три будинки літнього табору для сиріт м. Львова...” [11, s. 82]. А З. Пельчар і Й. Занетовський наводять ще більшу цифру: “Місцина пропонує близько 150 вілл, має гідротерапевтичний заклад – власність п. Братковського – біля нього ставкові купальні” [12, s. 21].

Спеціально очищені брюховицькі ставкові купальні по периметру оточували дерев'яні тераси зі східцями до води, відкритими верандами для прийому сонячних ванн, кімнатами для переодягання і відпочинку. З зовнішнього боку купальні оперізував лісопарк з лавками і вимощеними доріжками для фітооздоровчих теренкурів після купальних процедур.

На початку ХХ ст. за сезон у Брюховичах оздоровлялося понад чотири тисячі літників.

Натомість, Винники не мали спеціальної відпочинкової інфраструктури. “Помешкання легко можна отримати в місцевого люду. Чисельність літників, які стало впродовж літа тут перебувають, доходить до 100 осіб. Крім того, Винники є місцем прогулянковим для львів’ян на час святкових днів...” [10, s. 222].

У другий за масштабністю рекреаційних потоків львів’ян курортно-відпочинковий осередок Львівської приміської ТРС в останній третині ХІХ ст. “виріс” Янів – прадавній осередок приміського господарства і народних промислів, мальовничо “вписаний” у лісисте горбогір’я Розточчя.

Рекреаційну інфраструктуру Янова складала: “обіч вокзалу стоїть залізничний готель з трьома просторими залами ресторану з верандами та 16-ма покоями з балконами. Ціна малого покою становить 60 кор. за місяць. Окрім нього, декілька великих вілл для літників з номерами на 2–3 кімнати з передпокоєм і кухнею. Крім них, є ще дуже багато помешкань у місцевого люду в містечку... Чисельність літників сягає тисячі осіб за літо. Кількість відпочивальників зі Львова і туристів, які з’їжджаються сюди у неділі і свята, доходить за літо до 30 тисяч осіб... На ставі існують лазенки, де можна уживати ставкових купань... Місцевість є типовою кліматооздоровчою станцією, закладеною акц. Банком іпотечним...” [10, s. 61]. М. Орлович наголошував, що став у Янові був найбільшим осередком веслярського спорту Галицького краю. Упродовж літа з вокзалу сюди курсував регулярний туристичний мінібус, організовувалися екскурсії на г. Булаву, Королівську гору, по місцям перебування королів Яна III і Станіслава Августа, у Страдецьку печеру тощо, проводилися змагання з водних видів спорту, у вихідні дні – фестивалі духових оркестрів, танці і народні гуляння.

Четверте кільце штандортної теорії структурно-геопросторової організації приміської ТРС – це т. зв. пояс туристичних атракцій, курортів і осередків відпочинку на зовнішній периферії транспортно-рекреаційного впливу великого міста. На практиці, в більшості випадків, це кільце не має чітко виражених рис. Однак, у випадку Львівської приміської ТРС маємо еталонний випадок формування курортно-рекреаційного поясу поліцентричної зовнішньої периферії даної ТРС. Границі цього кільця Львівської приміської ТРС епохи кінця ХІХ – початку ХХ ст. доцільно окреслювати межею 3-годинної доступності потягами з львівських вокзалів.

Вище згадувалося, що поштовою до формування Львівської приміської ТРС стало відкриття бальнеологічного курорту Шкло при жвавій транспортній артерії, що сполучала Львів, Ярослав і Варшаву. За короля Яна III Собеського Шкло перетворилося на класичний західноєвропейський придворний курорт на кшталт папських терм Тіволі під Римом, королівських терм Будапешту, цісарського Бадена під Віднем. Однак, у подальші часи тутешню місцевість

чимало разів спустошували татари й турки, тож примітивне дерев'яне оснащення шклівських купалень підтримувалося на кустарному рівні.

Нове піднесення курорту розпочалося після 1772 року, коли після Петербурзької конвенції міжімперського розподілу Польщі тутешні землі стали державним маєтком Австрійського цісарства. Лікувальний потенціал курорту ретельно дослідив і описав д-р філософії і медицини Еразм Сікст, після чого стабільний потік поміщиків, купців і зажиточних міщан на води у Шкло з кожним роком лише зростав. З середини XIX ст. половина курорту відійшла у власність військового відомства, що відкрило у Шклі найбільший військовий санаторій Галичини.

Місто Яворів – найбільший центр торгівлі і народних ремесел поблизу Львова – з другої половини XIX ст. набув функції центру рекреаційно-туристичного. Оскільки влітку нічліжна база Шкла не поміщала усіх курортників, чимало з них зупинялися на тривалий постій і винаймали покої в сусідньому Яворові. У передвоєнний час Яворів представляв собою жваве “повітове місто на 10500 мешканців (1500 пол., 6200 укр., 2700 жид., 120 чех.), розташоване над великим ставом. Гостьові заїзди Нагліка і Флігера (покої 2–3 кор.), сніданки у Бутента” [11, s. 79]. Зі Львова рекреанти прибували сюди прямими пасажирськими потягами “Львів – Яворів” (54 км., 3 год. їзди).

Завдяки зручному транспортному сполученню і багатій історії ще в останній третині XIX ст. Яворів – столиця легендарного короля Яна III Собеського – перетворився на один з наймасовіших центрів сентиментально-патріотичного туризму польської гімназійної і студентської молоді. Екскурсійний маршрут пролягав пам'ятними місцями королівського побутування, про які залишилися перекази й байки і, у т. ч., передбачав огляд фрагментів валу замку-резиденції (у міському парку) та замкових підземель, старожитнього млина на ставі, унікальної дерев'яної церкви Св. Юра XVI ст., костьолу XVII ст., кляштору Василіянок (1621 р.), шведських кам'яниць і т. і.

Далеким XVI ст., з якого до нас дійшли перші писемні згадки про Шкло, датуються і перші відомості про інший бальнеологічний курорт на під'їзді до Львова – Великий Любінь. Його цілющі джерела, за народними переказами, були відомі ще в добу Галицького князівства, коли тут існував жвавий торговий Любиноград. У середньовіччі тутешні пастухи спершу використовували їх для лікування худоби, а незабаром сюди – до чудотворних джерел – потягнулися недужі з усієї околиці. Прибулі розбивали шатри, ставили курені. На сонці чи на вогні підігрівали воду у величезних казанах і влаштовували саморобні лікувальні ванни.

Документально зафіксована перша згадка про великолюбінські сірководневі джерела належить до 1578 року, коли їх дослідив і описав придворний лікар короля Стефана Баторія Войцех Очко. Зокрема, учений медик засвідчив, що великолюбінські джерела реально лікують сотні важких хворих: піднімають на ноги, повертають рухливість, знімають хронічні запалення і болі. Невдовзі після того, як слава про чудодійні джерела сягнула

королівського двору, місцевий феодал наприкінці XVI ст. заснував у Великому Любіні першу водолічницю для заможної публіки з дерев'яними купелями та чанами для підігріву мінеральної води. Її зруйнували татари під час спустошливого нападу 1624 р. Подальше використання велико-любінських сірководневих джерел продовжувалося на кустарному бальнеотехнічному рівні.

Заснування модерного курорту західноєвропейського типу “Великий Любін” на південно-західній периферії Львівської приміської ТРС (за 28 км. від Львова) припало на ту ж пору освоєння рекреаційних ресурсів краю новою австрійською владою, що й відродження курорту у Шклі. Польський учений курортолог д-р Ф. Хлоповський так характеризував інфраструктуру й рекреаційний потенціал новомодного курорту: “Любін неподалік Львова під Городком ще в 1782 році д-ром Дверницьким був описаний; одначе водолікувальний заклад постав там щойно 1784 року. Є там п'ять джерел, сильно сірковмісних і дуже потужних. Будівля лазень має 50 купальних кабінетів з ваннами, здебільшого порцеляновими, яких за сезон приймається понад двадцять тисяч. Є й купальні грязеві та сірчано-грязеві” [8, s. 17]. Уже упродовж перших років функціонування (80-90-і рр. XVIII ст.) бальнеолічниця у Великому Любіні здобула славу одного з найефективніших курортів королівства Галичини і Володимирії.

В останній третині XIX ст. новий власник курорту – нафтовий магнат Костянтин Бруницький – суттєво розбудував і реконструював оздоровницю; нові корпуси курорту барон нарік іменами своїх доньок (“Марія”, “Софія”, “Олена”), а облаштовані джерела – іменами синів (“Людвіг” і “Адольф”). А 1902 року через містечко пролягла залізниця, відтак рекреантам стало набагато швидше й комфортніше добиратися до модного курорту, і чисельність їх від сезону до сезону дуже стрімко зростала аж до початку Першої світової війни.

У міжвоєнний період XX століття успішним курортом опікувався син фундатора оздоровниці – Адольф Бруницький (1857–1941).

У південній частині курортно-рекреаційного поясу поліцентричної зовнішньої периферії Львівської приміської ТРС (четверте штандортне кільце) статус популярного бальнеологічного курортного центру з 80-х рр. XIX ст. отримало містечко Пустомити. Рекреаційний потенціал цього курорту достатньо вичерпно характеризують галицькі учені курортологи кінця XIX – початку XX ст.:

“Іншою місциною неподалік від Львова в напрямку Стрия, що має сірчану оздоровницю, є Пустомити (залізничний пристанок); налічує 26 ванн і непогані гостинні будинки” [8, s. 17]. “Пустомити – ... село над р. Ставчанкою серед горбогір'я, 275 м. н.р.м., близько 1400 мешканців. Невеликий водолікувальний заклад, знищений під час війни, з сірчаними джерелами і грязями... Водолікувальний заклад заклав 1880 року тогочасний власник Лонгін Дунка де Сайо” [14, s. 140]. “Того ж року здійснено хімічний аналіз сірчаної води одного з пустомитівських джерел. Аналіз проводив д-р М. Д. Вонсович...” [9, s. 390]. Згідно з цим аналізом, пустомитівська мінеральна вода

містила сірководню 100 мг/дм³. Наступного 1881 р. М. Вонсович на підставі хімічного аналізу підтвердив лікувальні властивості пустомитівських органіко-сірчано-залізистих грязей.

“Розташування: при залізничній лінії “Львів – Стрий” 0,5 год. їзди потягом зі Львова, так, що без втоми можна після двогодинного перебування в закладі і прийому купелей повернутися до Львова...” [10, s. 146]. “...Через близькість Львова заклад до сьогоднішнього дня має більшість рекреантів, які доїжджають, ніж тих, які залишаються на стале перебування” [12, s. 146]. Слід зазначити, що пасажирські потяги через Пустомити курсували п'ять разів на день. “...Розклад ранніх потягів настільки вигідний, що можна, наприклад, зранку виїхати зі Львова до Пустомит, скористатися з купелей, а на обід повернутися до Львова” [15, s. 132].

Осердям модерного курорту на початку ХХ ст. став елегантний поміщицький маєток. Львівський проф. Б. Радзівський описує його так: “Праворуч від залізничної колії простягається просторий парк площею близько 15 моргів. Цей парк, що раніше служив для поміщика, тепер разом з палацом віддано для користування гостей курорту. Серед парку стоїть стародавній палац... на першому поверсі є дві просторі зали для читальні і товариських зібрань; з ними сполучена засклена веранда з гарним виглядом на квітники і парк. В палаці на першому поверсі розташовані 16 гарно вмебльованих номерів, на другому поверсі є 14 більших покоїв, окремі з них є, властиво, салонами. З усіх вікон відкривається гарний вигляд на парк. Неподалік від парку знаходиться другий гостьовий корпус на 10 покоїв і 6 кухонь. Зрештою, оддалік збоку від палацу... височіють новозбудовані лазенки як для купелей сірчаних, так і для грязевих” [15, s. 133].

Натомість, спочатку (80-і рр. ХІХ-го ст.), “водолікувальна організація Пустомит в перші дні відкриття закладу виглядала доволі скромно. Будівля лазенок складалася з тринадцяти приміщень із подвійними ваннами... На відстані близько 400 кроків від корпусу лазенок збудовано над малою річкою лазенки та купальний басейн для водних процедур... Першим лікарем закладу був д-р Л. Новацький” [9, s. 392]. “Оздоровчі засоби: сірчані купелі з джерел Яніни і Єви, грязеві, штучні газові, купелі з гарячим повітрям. Різні гідротерапевтичні методики. Електротерапія. Масаж. Гімнастика і річкові купання...” [10, s. 146]. “Гостинних будинків мали Пустомити в 1884 р. ще небагато. Відкрилися тоді тільки три будинки місткістю 40 номерів, скромно оснащених. Навколо курортних будівель закладено кількаморговий парк, сполучений зі старим поміщицьким парком” [9, s. 392].

У передвоєнні роки ХХ ст. курортна інфраструктура Пустомит зазнала суттєвої розбудови. Так, д-ри С. Левицький, М. Орлович і Т. Працил свідчили: “Проживання: 5 курортних корпусів загальною місткістю близько 100 номерів. Також є відособлені помешкання на кілька покоїв з кухнями... Розваги: керівництво закладу влаштовує конкурси, концерти, спортивні заботи, а також прогулянки бричками до сусідніх лісів” [10, s. 146], а д-ри З. Пельчар і Й.

Занетовський писали: “Сам заклад стоїть серед парку, 1907 року отримав новітнє купелеве оснащення, що відповідає духові часу, та відділення гідротерапії... Заклад має центральне водопостачання і каналізацію, володіє кількома корпусами на понад 130 номерів” [12, s. 146].

Кожного року у Львові і на всіх найбільших залізничних вузлах Польщі поширювали промоційні брошури про оздоровчі принади курорту Пустомити. Однак, плюндрування 1914–1921 рр. підірвали економічний потенціал цього чи не найприбутковішого бальнеологічного курорту Львівської приміської ТРС.

Висновки. У перед- і міжвоєнний період першої половини ХХ століття у Західній Україні найдинамічної розбудови зазнала приміська курортно-відпочинкова ТРС довкола м. Львова. Границі даної ТРС, слідом за М. Орловичем, доцільно окреслювати межею 3-годинної доступності потягами з львівських вокзалів.

З поміж інших ТРС Галичини Львівську приміську вирізняла широка поліфункціональність – від модерно-високотехнологічної курортної фізіотерапії і SPA-оздоровлення в престижних санаторіях (“Полонія”, “Анюта”, д-ра Виржиковського та ін.) до уїк-ендово-прогулянкової та утилітарної (збір ягід і грибів) рекреації. Чільну роль у структурі Львівської приміської курортно-літниськової ТРС відігравали санаторні комплекси на окраїнах м. Львова (водолікувальний заклад Маріївка та ін.), у Брюховичах, Зимній Воді, Пустомитах, Великому Любені і Шклі, рекреаційна зона Янівського ставу, Яворів, Лелехівка, Магерів, Крехів та інші літниська.

На початку ХХ століття Львівська приміська ТРС сягнула піку за ступенем своєї інфраструктурної розбудови та масштабами нуртування рекреаційних потоків за векторами “місто – приміські рекреаційні осередки”. Однак, з 1914 по 1921 роки Львів і його околиці опинилися в епіцентрі руйнівного перебігу подій Першої світової, польсько-більшовицької, українсько-польської воєн. І в подальшому ні в міжвоєнний період, ні в радянський період ХХ століття Львівська приміська ТРС так і не змогла досягнути аналогічного рівня розвитку. І лише через сотню років, у сучасний період, Львівська приміська ТРС набула іманентно притаманних їй рис і наближається до нового піку розвитку за показниками а) наявності міських центрів фізіотерапії і SPA-оздоровлення, б) розбудови в околі міста нової модерної мережі відпочинкових комплексів, рекреаційного облаштування озер і лісових масивів, в) відродження інфраструктури гостьових садиб сільського туризму.

Література:

1. *Масляк П. О.* Рекреаційна географія: навч. посібник / П. О. Масляк. – К.: Знання, 2008. – 343 с.
2. *Паламарчук А. М.* Общественно-территориальные системы (Логико-математическое моделирование) / А. М. Паламарчук. – К.: Наук. думка, 1992. – 272 с.

3. *Рутинський М. Й.* Концепція “життєвого циклу” територіальної рекреаційної системи у сучасному теоретичному арсеналі рекреаційної географії / М. Й. Рутинський // Вісник Львівського ун-ту. Серія географічна. – 2010. – Вип. 38. – С. 310–317.

4. *Рутинський М. Й.* Курортна урбанізація як геопросторовий процес територіальної концентрації рекреаційного сервісу / М. Й. Рутинський // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2008. – Вип. 15. – С. 200–208.

5. *Смаль І. В.* Основи географії рекреації та туризму: навч. посібник / І. В. Смаль. – Ніжин: НДПУ, 2004. – 105 с.

6. *Стафійчук В. І.* Рекреалогія: навч. посібник / В. І. Стафійчук. – К.: Альтпрес, 2006. – 263 с.

7. *Шаблій О. І.* Основи загальної суспільної географії: підручник / О. І. Шаблій. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 444 с.

8. *Chłapowski Franciszek dr.* O zdrojowiskach i stacyach kąpielowych i klimatycznych w Polsce. – Poznań, 1895. – 30 s.

9. *Korczyński Ludomił Prof. Dr.* Zarys balneoterapii i balneografii krajowej dla użytku lekarzy i uczniów. – Kraków, 1900. – 490 s.

10. *Lewicki Stanisław Dr., Orłowicz Mieczysław Dr., Praszil Tadeusz Dr.* Przewodnik po zdrojowiskach i miejscowościach klimatycznych Galicyi obejmujący zdrojowiska, uzdrowiska, miejscowości klimatyczne oraz miejscowości posiadające źródła mineralne, wreszcie stacje turystyczne i sportów zimowych. – Lwów, 1912. – 360 s.

11. *Orłowicz M.* Ilustrowany przewodnik po Galicyi, Bukowinie, Spiszu, Orawie i Śląsku Cieszyńskim. – Lwów: Grafil, 1919. – 510 s.

12. *Pelczar Zenon dr., Zanietowski Józef dr.* Przewodnik po zdrojowiskach i uzdrowiskach polskich. Wyd. 10-e. – Kraków, 1913. – 92 s.

13. *Polski przewodnik po zdrojowiskach / Za red. dr. Xawery Gorski.* – Kraków, 1904. – 224 s.

14. *Przewodnik po Polsce w 4 tomach. T.2: Polska Południowo-Wshodnia / pod. red. S.Lenartowicz.* – Warszawa: [b.n.w.], 1937. – 540 s.

15. *Radziszewski Bronisław prof., dr.* Pustomyty, pod Lwowem. Zakład kąpielowo-siarczany i borowinowo-żelazisty // *Polski przewodnik po zdrojowiskach / Za red. dr. Xawery Gorski.* – Kraków, 1904. – S. 131-136.

16. *Zieleniewski Michał dr.* Słownik bibliograficzno-balneologiczny zakładów polskich: zdrojowokąpielowych, wodoleczniczych, klimatycznych, żętycznych, kumysowych i kefirowych. - Wyd. 2 przerobione, powiększone i uzupełnione. – Kraków, 1889. – 180 s.